

катастрофізму в поезії Антонича з моделлю циклічного кола буття, наголошуючи, що така стратегія породжує надію.

Книжка Л.Стефановської “Антонич. Антиномії” надзвичайно цікава й корисна своїм літературним контекстом, вона розширює знання джерельної бази його поезії, дає

інструментарій онтологічного розуміння буття. Проаналізувавши всю поетичну творчість Антонича, авторка доходить висновку: невміння людини релігійно освоювати світ веде до Хаосу.

Олеся Пономаренко

У СПЕКТРІ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІДЕЙ

Зарва В. Розвиток просвітницьких ідей у російській та українській прозі 60–80-х рр. XIX ст.: Навчальний посібник. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – 152 с.;

Зарва В. Російська та українська проза 60–80-х рр. XIX ст. (концепція просвітницького героя): Навчальний посібник. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007. – 134 с.

Нині в українському літературознавстві поглиблюється науковий аналіз течій та стилів у вітчизняній художній практиці. Усе частіше вчені відходять від однозначної парадигми *романтизм – реалізм – натуралізм – модернізм* стосовно літератури XIX ст. і стверджують існування в ній тенденцій і елементів преромантизму, готики, рококо, ідеології Просвітництва. Зокрема, питання специфіки функціонування дискурсу Просвітництва в українській літературі розглядаються у книжці В.Зарви “Розвиток просвітницьких ідей у російській та українській прозі 60–80-х рр. XIX ст.” Варто зазначити, що залучення дослідницею художніх текстів із російської літератури зумовлене, адже їх літературне життя, художні смаки й тенденції в російській імперії і в підпорядкованій їй Україні мали багато спільного. Хронологічно межі аналізованої наукової студії охоплюють 1960–1980 рр. Це так званий другий, “зрілий” етап розвитку Просвітництва в Росії; крім того, упродовж цього періоду відбувалися значні зрушення в суспільній свідомості: радикалізувалася боротьба з кріпацтвом, інтелігенція виступала за дотримання основних прав людини, таких, як право на належну освіту, справедливі умови праці тощо. Природно, що ці проблеми знаходили своє відображення в літературі, письменники активно осмислювали й полемізували з багатьма концептами Просвітництва, тож обраний період вельми цікавий для дослідників. Однак слід констатувати, що досі поза їхньою увагою залишався компаративний аналіз творчого спадку таких різних і непересічних прозаїків, як Т.Шевченко, О.Кониський, Д.Мордовець, А.Свидницький, О.Стороженко, Марко Вовчок,

П.Куліш, М.Костомаров, Б.Грінченко, І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І.Франко, І.Тургенєв, М.Чернишевський, М.Салтиков-Щедрін, І.Гончаров, Ф.Достоевський, Л.Толстой, М.Лесков, А.Чехов та ін. Враховуючи складність дослідження, В.Зарва опрацювала величезний масив філософських текстів, що стали підґрунтям ідеології Просвітництва (праці Р.Декарта, Д.Локка, Й.Гете, М.Ф.Вольтера, Ж.-Ж.Руссо та ін.), врахувала думку вітчизняних і зарубіжних дослідників цього періоду, зокрема М.Хоркхаймера, Т.Адорно, П.Беркова, І.Брагинського, З.Каменського, Л.Кулакова, Д.Наливайка, І.Лімборського та ін. Про масштабність дослідження свідчить і панорамний огляд національно-історичних різновидів європейського Просвітництва в Англії, Франції, Німеччині, Росії й Україні, основних постулатів та ідеологем Просвітництва як типу світогляду та філософської доктрини (розділ “Основні засади та суть Просвітництва”). Цілком слушно дослідниця наголошує на тій обставині, що чимало провідних ідей того часу набули поширення в російській імперії завдяки українській інтелігенції. Порушує В.Зарва й актуальне та дискусійне питання щодо самого термінологічного визначення аналізованого феномена, подає власне бачення змістового наповнення понять “Просвітництво” й “просвітительство”.

У розділі “Модифікація просвітницьких теорій вдосконалення людини в російській і українській літературі 60–80-х рр. XIX ст.” простежено специфіку осмислення й художнього втілення таких глобальних концептів згаданого періоду, як теорія “розумного егоїзму”, категорії добра і зла, розуму і чуття. Чи не вперше проведено

паралелі між прозою І.Франка та Ф.Достоевського; досліджується вплив ідей Ж.-Ж.Руссо на погляди П.Куліша. Цікаві думки висловлює авторка щодо трансформації двох різновидів ідеології Просвітництва — раціоналістичного та сенсуалістичного, а також щодо окремих текстів української літератури як складного поєднання цих концептів. В.Зарва вдало й загалом слушно вписує у процес становлення й розвитку сенсуалізму праці Г.Сковороди, Юркевича та перекидає місток між біблійним і сквородинським трактуванням серця як глибинного само- і світоусвідомлення людини. Теорія “розумного егоїзму” теж проаналізована з урахуванням національної специфіки української та російської культур, тогочасного суспільно-політичного ладу. Дослідження цієї ідеологеми дало змогу оприявити різні підходи письменників до глобальних питань, таких, як людина — соціум, індивідуальна і суспільна користь, благо для індивіда як можлива шкода іншим. Вирізнені дослідницею погляди в цілому віддзеркалюють умоглядні суперечності й полеміку, що точилася між прихильниками просвітницької ідеології в XIX ст.

У книжці “Російська та українська проза 60—80-х рр. XIX ст. (концепція просвітницького героя)” подано оригінальну типологію персонажів у художньому тексті за їхньою життєвою позицією та типом ставлення до дійсності (активний/ пасивний, конформістський / бунтівний), проаналізовано просвітницьку тенденцію взаємодії людини й середовища в російській та українській прозі. На думку В.Зарви, доцільно вирізнити такі моделі героя: герой-революціонер, праведник, освічений комерсант, ліберал-реформатор, емансипована жіноча особистість. Щоправда, одразу виникає питання: а емансипована жіноча особистість не може бути революціонеркою або лібералом-реформатором? Однак, як засвідчує практичний аналіз текстів, авторка добре оперує запропонованою класифікацією й послідовно аналізує типи головних персонажів у творчості російських й українських авторів. Як наслідок вона доходить слушного висновку, що “українські мистці, розробляючи проблему “нової людини”, намагалися показати зародження нового типу радикального демократа і водночас перекonanого українського націонала-культурника як носіїв просвітницьких ідей. Кожен із письменників згаданого періоду пропонував власне ідейно-

художнє трактування “нових людей”. Проте прагнення створити образ ідеальної гармонічної людини в умовах розвитку суспільства середини XIX ст. було утопією. У своїй книжці В.Зарва простежує і вплив просвітницького антропологізму на моделювання характерів героїв. Цілком справедливе зауваження дослідниці, що не варто перебільшувати вплив цього чинника: концепція “природної” людини у прозі російських та українських письменників визначалася не стільки біо-психологічними критеріями, скільки загальними демократичними настановами, прикметними для цієї доби. Заглиблюючись у дослідження стосунків людина — соціум, авторка не зупиняється на запропонованих моделях героя “нового” типу, а виокремлює кілька, відштовхуючись від життєвої позиції персонажа. Це, на її думку, герой-жертва, раб обставин; герой-протестант, який не скоряється обставинам, але й не може перемогти їх; свідомий пристосованець до обставин; герой, що перемагає обставини. При цьому критеріями для розрізнення стають, знову ж таки, притаманні тогочасній епосі політичні напрями — лібералізм або радикалізм, світоглядні установки активної або пасивної громадянської позиції тощо. Дослідниця справедливо наголошує на ускладненні понять “особистість” і “середовище”, відповідно поглиблюються й нерідко суперечливі зв’язки між ними.

Цікаві й міркування авторки щодо жанрових модифікацій у царині прози. Основна увага в посібнику приділяється роману-виховання та його модифікаціям в українській та російській прозі. Дослідниця поєднує власне теоретичний матеріал (генеза роману-виховання, його структура, внутрішньожанрові підтипи) із конкретним аналізом текстів. Скажімо, автобіографічна трилогія Л.Толстого, роман “Обломов” І.Гончарова, російські повісті Т.Шевченка “Близнець”, “Художник”, роман “Люборацькі” А.Свидницького розглядаються під кутом зору наявності в них елементів поетики роману-виховання.

Розглянуті В.Зарвою літературознавчі проблеми свідчать про серйозність наукового підходу й новизну в компаративно-типологічному дослідженні розвитку російської та української прози 60—80-х рр., а також про непересічний талант дослідниці в обраній нею науковій царині.

Олександр Астаф'єв, Олеся Ляценко